

De dam bij Croenkens camer

door

Ir J.A. Storm van Leeuwen

In de aflevering van december 1990 (jaargang 10, nummer 4) van dit tijdschrift is het verslag opgenomen van een onderzoek door H.E.J. van Essen en Dr D.W. Gravendeel naar de ligging van het middeleeuwse „Roetaerts huys van Lantscrone”, dat in 1385 aan de noordzijde van de kort na dat jaar aangelegde Heycop (nu Leidse Rijn) heeft gestaan. Het „huys” was later meer bekend als de „Steene caemer”. Deze komt onder die naam voor op een kaart, die in 1599 is gemaakt door de landmeter Jan Rutgersz. van den Berch. De schrijvers van genoemd artikel menen aan de hand van funderingsresten de plaats van dat stenen huis te hebben teruggevonden.

Onderstaande bijdrage is een reactie op de conclusies van Van Essen en Gravendeel. Daarbij wordt uitvoerig ingegaan op de ouderdom en de verschillende namen van de dam, die in de veertiende eeuw in de nabijheid van dat stenen huis werd aangelegd.

Inleiding

Op het ogenblik ben ik bezig met een onderzoek naar bepaalde onderdelen van de oude waterstaatkundige toestand van het vroegere grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk. Dit was een hoofdwaterschap, waarbinnen een aantal gewone waterschappen lag. Deze bevonden zich in het gebied tussen De Meern en Harmelen.

Het grootste gedeelte van dat grootwaterschap was gesitueerd ten zuiden van de tegenwoordige Leidse Rijn en omvatte daar de waterschappen Bijleveld en Reyerscop, alsmede Mastwijk en Achthoven. Globaal aangeduid strekte dat deel zich uit tussen de Leidse Rijn en de Hollandse IJssel; in het oosten werd dit complex begrensd door de Meerndijk en in het westen door de Hollandse Kade of Gemene-landskade. Een klein gedeelte van de afwaterende gronden van het Grootwaterschap, namelijk de Harmelerwaard, lag benoorden de Leidse Rijn. Bovendien behoorde er een watergang toe, die in de noordelijke richting naar de Amstel liep.

Ik merk hierbij op, dat de tegenwoordige Leidse Rijn, die een grotendeels gegraven watergang is, in oude tijden Oude Rijn of Rijn werd genoemd. De eigenlijke reststroom van de Oude Rijn met zijn vele kronkels heeft echter noordelijker langs het dorp Vleuten gelopen. Deze gedeeltelijk Vleutense wetering geheten waterloop noemde men plaatselijk óók de Rijn.

Sedert het begin van de vijftiende eeuw droeg het grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk (toen nog Reyerscop en Bijleveld geheten) de zorg voor de gezamenlijke afvoer van het overtollige water uit de binnen het Grootwaterschap gelegen (z.g. ingelegen) waterschappen en voor alles wat daarmee samenhang. Deze afvoer vond op natuurlijke wijze, dat wil zeggen zonder bemaling, plaats vanuit de Oude Rijn door de hierboven bedoelde watergang naar de Amstel. Het water stroomde aanvankelijk dwars door de Ronde Venen, na ca 1667 ging het daar omheen. In

latere tijden noemde men de oorspronkelijke watergang de Bijleveld. Daarvan zijn bij Kockengen nog grote stukken bewaard gebleven, evenals trouwens van de Heycop die later ter sprake zal komen 1).

De ingelegen waterschappen konden eerst eveneens op natuurlijke wijze hun overtollige water kwijt op de Oude Rijn/Bijleveld, maar moesten na verloop van tijd grotendeels worden bemalen.

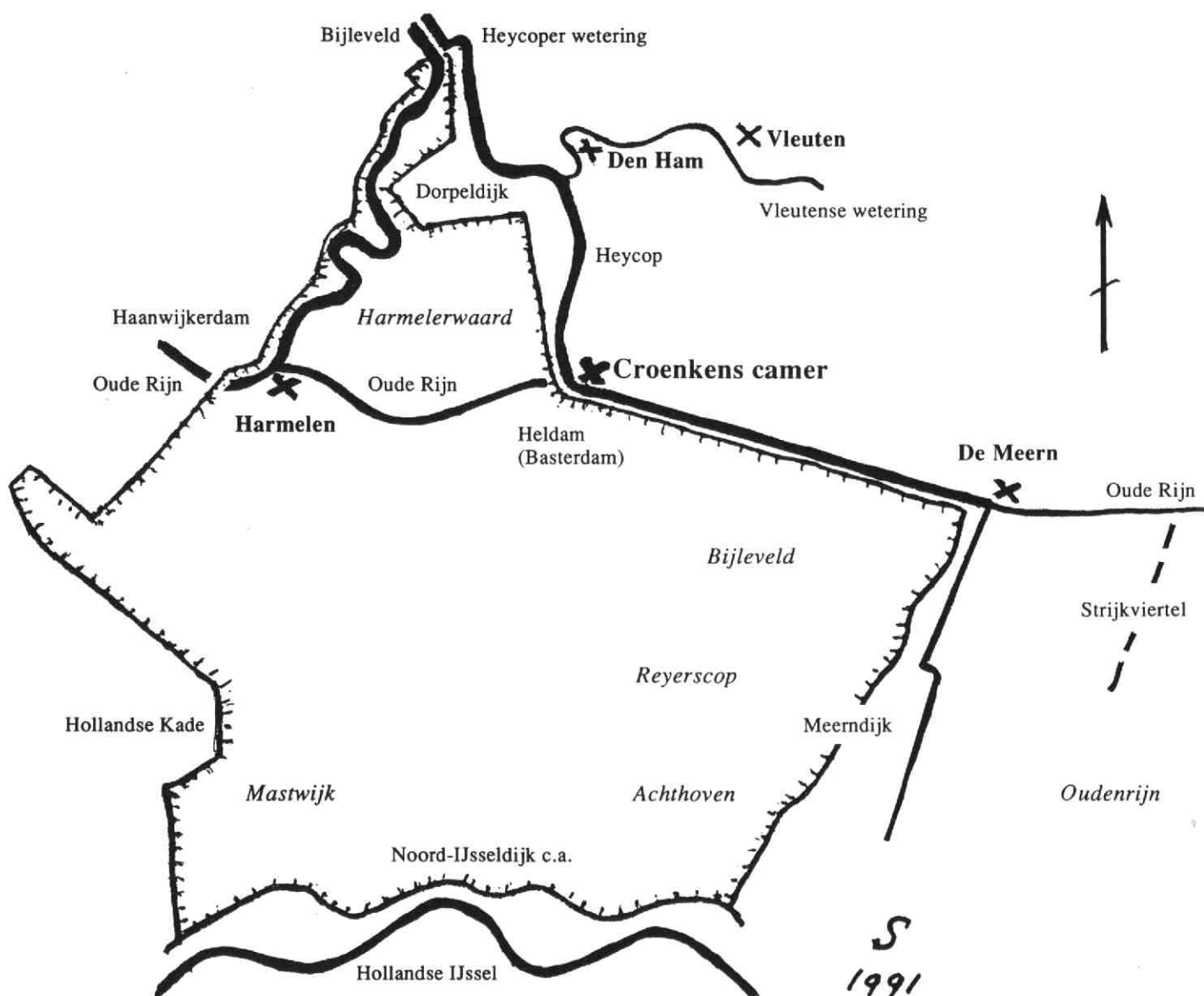
Het Grootwaterschap zag er verder op toe, dat de Meerndijk als belangrijke waterkering door de dijkplichtigen in goede staat werd gehouden. Oorspronkelijk geschiedde dat toezicht door het heemraadschap van Woerden, waaruit het tegenwoordige grootwaterschap van Woerden is voortgekomen.

De kosten werden morgen-morgensgelijk, dat wil zeggen: naar evenredigheid van de oppervlakte land, omgeslagen over de grondeigenaren. Een morgen was ongeveer 0,85 hectare groot.

Het niet meer bestaande grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk kreeg zijn naam pas in de vorige eeuw. Voordien sprak men van het waterschap Reyerscop en Bijleveld of van het waterschap Bijleveld. Om verwarring te voorkomen met het binnen het Grootwaterschap gelegen waterschap Bijleveld, al dan niet verenigd met Reyerscop, spreek ik in het vervolg steeds van Bijleveld en de Meerndijk wanneer ik het overkoepelende Grootwaterschap bedoel.

Overigens schijnt het woord „waterschap” vóór 1800 in het algemeen niet te zijn gebruikt in de betekenis van „polder”. Voor zover ik heb kunnen nagaan verstond men daar, althans in de provincie Utrecht, een grote watergang, een boezem of een grootwaterschap onder.

Bij het doornemen van de archiefstukken van Bijleveld en de Meerndijk kom ik soms gegevens tegen, die om verschillende redenen historisch belangwekkend kunnen zijn. Op twee gevallen zal ik in dit artikel ingaan, omdat deze verband houden met het hierboven aangehaalde onderzoek naar de resten van de „Steene caemer” ten noorden van de

Schetskaartje van het grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk (1413 - 1959).

De getrokken lijnen stellen wateren voor. De belangrijkste daarvan zijn dik getekend. De waterkeringen (dijken, kaden en dammen) zijn met dunnere lijnen, voorzien van korte dwarsstreepjes, aangeduid. Met uitzondering van de Strijkviertel zijn de wegen weggelaten. De kruisjes staan op de plaatsen van de dorpen De Meern, Vleuten en Harmelen, benevens van het Huis den Ham en het Huis van Rotaert van Lantscrone (Croenkens camer). Het noorden is boven.

De noordelijke, oostelijke en zuidelijke kaden en dijken beschermden het gebied van Bijleveld en de Meerndijk tegen het van die zijden komende buitenwater. De westelijke kade (Hollande Kade) heeft vanouds deel uitgemaakt van de Ringkade van het grootwaterschap van Woerden. De schutsluizen, die in de zeventiende eeuw in de Heldam (beoosten Harmelen) en in de Haanwijkerdam (bewesten Harmelen) werden aangebracht, zijn terwille van de overzichtelijkheid van het kaartje niet getekend. De functie van de Heldam (oudtijds Basterdam geheten) als keerdam blijkt duidelijk: hij scheidde het hogere Heycoper water van het lagere Bijleveldse water. Vandaar de herstelwerkzaamheden, genoemd in de kameraarsrekening uit 1464 van het grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk.

Leidse Rijn nabij de voormalige Heldam.

Daarbij zal ik in de aangehaalde teksten in de oorspronkelijke spelling uit de vijftiende en zestiende eeuw overnemen. Deze citaten dienen niet alleen tot bewijsvoeringen van enige conclusies, maar laten ook zien hoe een waterschap zo'n vijfhonderd jaar geleden de zaken - ondanks oorlogsomstandigheden of andere perikelen - tot in kleine bijzonderheden regelde en financieel verantwoordde tegenover zijn ingelanden.

De Croenkens of de Croentgens camer

Zoals vaak het geval is, zijn van de archiefstukken van het grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk vooral die

van financiële aard door de eeuwen heen goeddeels bewaard gebleven. Daarvan zijn de oudste exemplaren van de zogenaamde kameraarsrekeningen interessant, omdat die enigszins een indruk geven van het reilen en zeilen van het vroegere Grootwaterschap in de begintijd van zijn bestaan. Men kan daarin lezen, wat de bewoners van dit deel van het Westutrechtse veengebied moesten doen om het hoofd letterlijk boven water te houden 2).

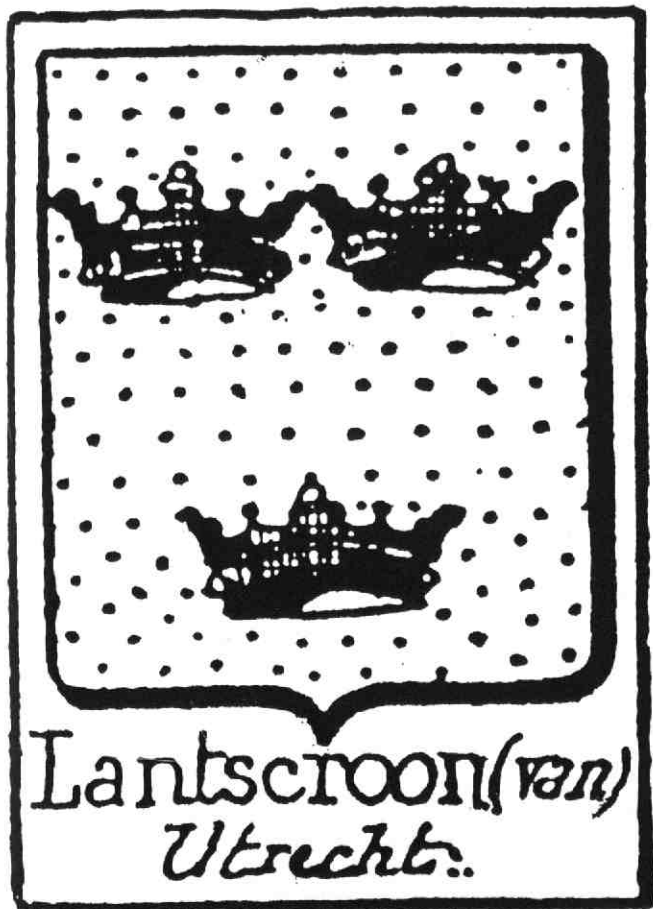
De kameraar was de man die de geldelijke middelen van een stad of, zoals in ons geval, van een waterschap beheerde en ook zorg droeg voor de financiële administratie. Bovendien hield hij zich o.a. bezig met de voorbereiding van belangrijke werken en de controle op de uitvoering daarvan. Voor wat het grootwaterschap Bijleveld en de

Meerndijk betreft woonde hij later ook wel de verschillende schouwen (inspecties) door dijkgraaf en heemraden in voor- en najaar bij.

De rekeningen werden jaarlijks opgemaakt. Zij bevatten telkens een overzicht van de aan omslagheffingen verkregen inkomsten en een specificatie van de gedane uitgaven. Daarmee deed de kameraar ieder jaar verantwoording van zijn beheer tegenover de grondeigenaren, hier landgenoten genoemd. Deze vergaderingen vonden plaats in de kapittelzaal van de Dom te Utrecht, waar ook de meeste grondeigenaren (behalve particulieren ook kapittels en kloosters) woonden of gevestigd waren.

De geldsbedragen in de kameraarsrekeningen, die in dit artikel worden aangehaald (tijdvak 1464 - 1529), zijn uitgedrukt in de toen gangbare (reken)munten. Deze zijn niet steeds dezelfde gebleven. Wel kan worden gezegd, dat de gulden, zoals de naam al aanduidt, oorspronkelijk van goud was. De kromstaart en de stuiver waren in die tijd de grootste zilveren munten. De wit was eveneens van zilver, maar had een lagere waarde; er gingen 12 witten in een stuiver.

In verschillende van de oudste rekeningen die nog aanwezig zijn vond ik uitgavenposten, waarin de *Croenkens camer* of *Croentgens camer* als plaatsaanduiding is gebruikt. Dat was niet zo verwonderlijk. Op het middeleeuwse plateland was een stenen huis, vroeger „camer” genoemd, een in het oog vallende bijzonderheid. Uit het vervolg zal blijken, dat deze „camer” in de nabijheid van de Heldam tussen De Meern en Harmelen heeft gestaan.

Wapen van het geslacht Van Lantscroon. Het schild voert drie kronen van sabel (zwart) op een gouden veld. Vergrote copie van een schetstekening in: J.B. Rietstap, Illustrations to the Armorial général, IV, Pl. XXII (Herdruk 1967).

De naam „Kroonkens kamer” of „Kroontjes kamer” wijst mijns inziens duidelijk op het wapen van de familie Van Lantscroon, een aanzienlijk Utrechts geslacht. Het schild voerde drie kronen van sabel (zwart) in een veld van goud (zie de bij dit artikel gevoegde ongekleurde schetstekening) 3). Waarschijnlijk heeft de eigenaar een afbeelding daarvan laten aanbrengen op de voorgevel van zijn „camer” of op de palen van het ernaast staande toegangshek. Het huis kreeg daardoor in de volksmond de naam „Kroontjes kamer”.

In de rekening van het jaar 1464 is opgenomen de post:

Item gegeven 2 man die enen dam bij Croenkens camer t'eynden Heycoper weteringe gemaect hebben om Heycoper water mede te scutten, onder hem beyden te samen 10 stuvers, facit (maakt) 1 gulden, 5 cromsteert.

De rekening van 1504 bevat de post:

Item gegeven die weert in die Hel bij Croentgens camer van hout ende ijswerck uut te voeren 12 stuvers.

Uut te voeren wilde zeggen: uit de stad Utrecht naar elders (in dit geval naar Harmelen) te vervoeren; dit gebeurde per schuit of per wagen. Alle materialen - tot *nagelen* (spijkers) toe - die nodig waren voor de bouw, het herstel en het in bedrijf houden van bruggen, sluisen en later ook molens moesten in die tijd in de stad Utrecht worden aangeschaft. *De Hel* was, naar ik heb kunnen vaststellen, de naam van een herberg die bij de *dam bij Croenkens camer* stond; ik kom daar straks op terug.

In de rekening van 1507 wordt in plaats van *enen dam bij Croenkens camer* gesproken van *den dam bij Croentgens camer*:

Item gegeven Dirck Brey van 1 halve dach dat hij den opstal verpaelt heeft bij den dam bij Croentgens camer, facit 1 stuver, 6 wit.

Te oordelen naar de plaatsaanduidingen komt deze „camer” overeen met *Rotaerts huys van Lantscrone*, dat is genoemd in een oorkonde van bisschop Florens (van Wevelickhoven) uit 1385 4). Daarnaast wordt verwezen in het artikel van Van Essen en Gravendeel.

Het handvest van 1385 was de grondslag voor de vorming van het grootwaterschap Heycop, genaamd de Lange Vliet, dat beoosten de Meerndijk heeft gelegen. Die waterkering vormde de grens met het grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk. De oorkonde bevatte tevens de vergunning voor de aanleg van een watergang die het overtollige water uit de ingelegen waterschappen zou afvoeren naar de Vecht bij Breukelen. Deze watergang heette later de Heycopper wetering of kortweg de Heycop. Vanwege zijn grote lengte noemde men deze uitwatering vanaf De Meern ook de Lange Vliet. Het grootwaterschap Heycop is in zekere zin een tegenhanger geweest van het grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk.

De Heycoper wetering, die in de kameraarsrekening van 1464 werd bedoeld, was een gedeelte van dezelfde Heycop. Zij liep op de plaats van de tegenwoordige Leidse Rijn tussen De Meern en het punt waar de Heycop noordwaarts afboog in de richting van Den Ham. Dat punt lag iets voorbij het stenen huis van Rotaert van Lantscrone *t'eynden Heycoper weteringe*.

De dam, waarvan in de twee kameraarsrekeningen sprake is, moet dan de thans niet meer bestaande Heldam zijn geweest. Blijkbaar was het toen nodig deze te herstellen en weer op de vereiste hoogte te brengen.

Aanleg van de Basterdam

De naam Heldam werd in die tijd nog niet gebruikt. Wel sprak men van de Basterdam of van „de dam bij Croenkens camer”. De aanleg daarvan zal ongetwijfeld verband hebben gehouden met een ingrijpende verandering van het afwateringsstelsel van de polders in deze streek.

Deze verandering vond zijn oorsprong in 1285. Omstreeks dat jaar werd de bovenmond van de Hollandse IJssel aan de Lek bij Hoppenesse (later bekend als het Klaphek) afgedamd. Als gevolg daarvan kon het merendeel van de polders die ten zuiden van de tegenwoordige Leidse Rijn waren gelegen het overtollige water door middel van uitwateringssluizen op de „getemde” rivier brengen.

Hiertoe gingen ook verschillende waterschappen over, die later deel zouden gaan uitmaken van het grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk. Voordien hadden zij - in ieder geval Reyerscop en Bijleveld - het water vanouds op de Oude Rijn (Leidse Rijn) geloosd. Via het gebied van het in 1322 ingestelde grootwaterschap van Woerden kwam dit water terecht in de boezem van het Hollandse hoogheemraadschap Rijnland, dat weer door middel van een aantal sluizen te Spaarndam op het IJ uitwaterde. De oorspronkelijke uitwatering van Rijnland door de Oude Rijn op de Noordzee was namelijk door verzanding van de Rijnmond bij Katwijk in de loop van de twaalfde eeuw onmogelijk geworden.

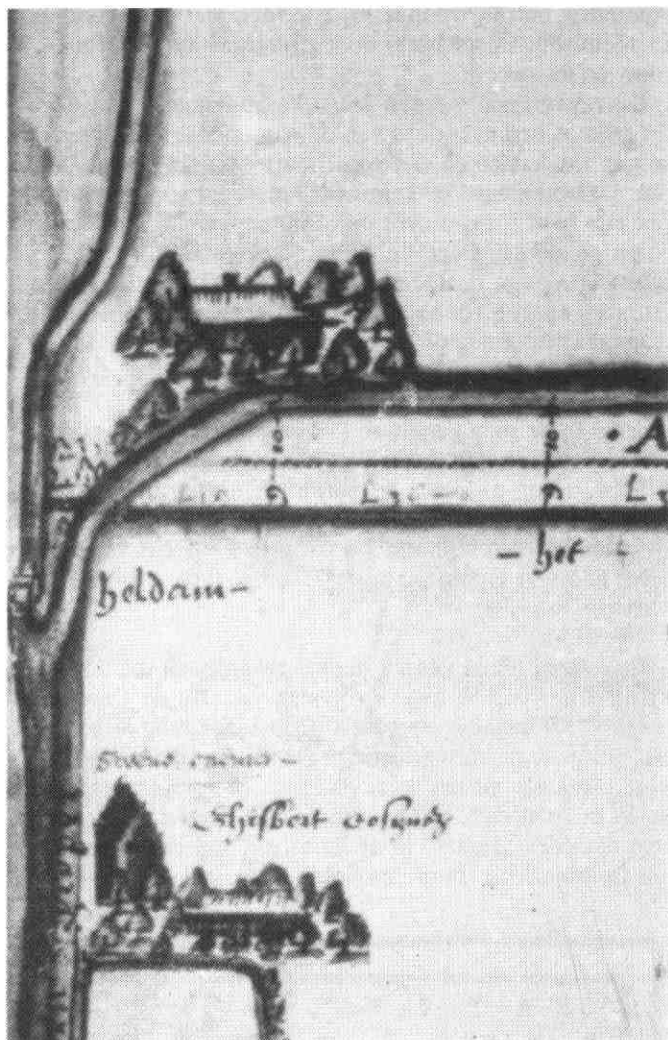
Toen nu de gezamenlijke grondeigenaren van de bezuiden de Oude Rijn (Leidse Rijn) gelegen waterschappen Reyerscop, Bijleveld, Mastwijk en Achthoven verkozen op de Hollandse IJssel te gaan uitwateren (de twee laatstgenoemde waterschappen hadden dat aanvankelijk gedurende korte tijd reeds eerder gedaan) bleven zij onverkort verplicht mee te betalen aan de instandhouding van de uitwateringssluizen in Spaarndam. Om te worden ontslagen van deze jaarlijks terugkerende last moest een afkoopregeling worden getroffen. Dat gebeurde in het jaar 1363. De Hollandse graaf sloot toen een overeenkomst met onder meer de grondeigenaren van de bovengenoemde waterschappen. De bisschop van Utrecht hechtte op dezelfde dag zijn goedkeuring aan deze financiële regeling 5).

De benoorden de Oude Rijn (Leidse Rijn) gelegen Harmelerwaard stond van meet af aan buiten deze waterstaatkundige veranderingen. De waard bracht al die tijd, zoals sedert de ontginning in de middeleeuwen was gedaan, zijn overtollige water door de kavelsloten op de Oude Rijn. Hij bleef daarom deel uitmaken van het grootwaterschap van Woerden. Het was mijns inziens om die reden noodzakelijk om een keerdam in de Oude Rijn (Leidse Rijn) te maken, en wel aan de bovenstroomse zijde (de oostelijke grens) van de Harmelerwaard. Dit was de Basterdam, die is vermeld in de straks te noemen oorkonde van 1413 betreffende de aanleg van de Bijleveld.

De plaats van de dam wordt ook vermeld in een brief van de Staten van den Lande van Utrecht van 1598, waarin een opsomming wordt gegeven van de op dat ogenblik tot het Huis Nijeveld behorende leengoederen 6):

Item dat wijndaes op den Rijn aen de Grootte Weede (de windas op de Vaartse Rijn aan de Grote Wade) ende dat wijndaes op Basterdam t'eindens Hemelreweyde (Harmelerwaard).

De oorspronkelijke leenacten zijn van oudere datum, in ieder geval van 1579, maar waarschijnlijk veel ouder. De windassen waren aangebracht ten behoeve van de scheepvaart. Voordat er verlaten of schutsluizen in de zeventien-

Gedeelte van een in oktober 1599 door de landmeter Jan Rutgersz. van den Berch gemaakte kaart van enige percelen land in Vleuterweide. Hierop staan de Steene caemer en de Heldam getekend. Het westen is boven. Links de tegenwoordige Zandweg en Leidse Rijn (toen Heycoper wetering geheten), waaruit naar rechts (noordwaarts) het vervolg van de Heycoper afbuigt. Linksonder de Steene caemer met trapgevels. De bijbehorende hofstede, die toen werd bewoond door Ghisbert Cosijnsz., draagt thans de naam „Goedenburch”. Daarboven (westwaarts) op de linkerrand van de afbeelding de Heldam met de windas van de oortoom. Rijksarchief in de provincie Utrecht, Topografische Atlas; Archief van het kapittel van Sint Jan.

de eeuw werden gebouwd waren veel dammen in vaarwateren voorzien van overhalen, overtomen of overtochten. Daartoe werden windassen boven de dammen gebouwd. Dit was ook het geval bij de Basterdam, die in het kader van de regeling van 1363 omstreeks dat jaar moet zijn aangelegd.

Over de nogal merkwaardige naam Basterdam heeft de Utrechtse civiel ingenieur Calkoen opgemerkt, dat deze kan zijn afgeleid van die van Jan Aelman of Jan Aleman, bastaard van Henegouwen, heer van Woerden. Op diens gezag zou de dam kunnen zijn aangebracht 7).

Deze Jan Aelman was een zoon van graaf Willem III uit een buitenechtelijke verhouding. Hij was dus een bastaard. De toevoeging „bastaard” aan de naam was in zulke gevallen gebruikelijk. Aan dat woord werd niet zo'n geringschattende betekenis gehecht als men tegenwoordig vaak doet.

Bij open brief van 1346 gaf gravin Margaretha van Henegouwen aan haar bastaardbroer, die ridder was, het Land

van Woerden „geheel ende al met allen renten, rechte ende vervalle" 8). Verder werd hij raad van Holland in 1346 en 1356, raad van Henegouwen in 1380 en was ook heer van Schotervlieland en het Huis te Nesse in Holland. Hij stierf in 1389 en werd begraven in Valenciennes (Frankrijk) 9).

De verklaring van de naam Basterdam door Calkoen is heel aannemelijk. Er heeft namelijk in 1367 een Heer Jan Aelmanssluis in Oudewater bestaan. Het grootwaterschap van Woerden had zich in 1366 het recht verschaft om enige (nieuwe) uitwateringen te maken op de Hollandse IJssel. Eén daarvan liep via de (Lange) Linschoten door Oudewater. In 1367 sloten het Grootwaterschap en de stad Oudewater een tweevoudige overeenkomst over het bouwen en onderhouden door het Grootwaterschap van een nieuwe uitwateringssluis „binnen der stede van Oudewater, daer die oude sluyse te leggen plach ofte daer Heer Jan Aelmanssluyse nu leyt" 10). Dat was dus ná de afscheiding van Reyerscop en Bijleveld in 1363.

De Basterdam lag op de in 1363 vastgestelde nieuwe grens van het grootwaterschap van Woerden. Hij was daarom als kering tegen „vreemd water" van groot belang. Deze dam vervulde evenwel een tweede functie, te weten als kering tegen overstromingswater bij doorbraken van de Lekdijk. Hij stond wat dat betreft op één lijn met de veel oudere Meerndijk, die bij de oprichting van het grootwaterschap van Woerden in 1322 de meest oostelijke grens daarvan was gaan vormen, maar bij de grenswijziging van 1363 buiten het gebied van dat grootwaterschap kwam te liggen.

Gezien de grote betekenis van de Basterdam voor de bescherming van de Woerdense landen zal deze ongetwijfeld zijn aangelegd in opdracht van de toenmalige heer van Woerden. De naam „Basterdam" zou dan eigenlijk als „Basterddam" (met een dubbele „d") moeten worden geschreven, maar een dergelijke spelling vond men in vroegere eeuwen niet altijd nodig.

Aanleg van de Bijleveld

In 1413 kwam weer een grote verandering in de waterstaatkundige toestand in deze streek. In dat jaar werd de grondslag gelegd van het latere grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk. Alle onder dat toekomstige grootwaterschap vallende waterschappen, d.i. met inbegrip van de Harmelerwaard, kregen bij handvest van de graaf van Holland en de heer van Woerden onder bepaalde voorwaarden het eeuwigdurende recht om gezamenlijk uit te wateren op de Amstel 11). Ook de stad Amsterdam verleende hiervoor haar toestemming.

Een jaar later gaf de bisschop van Utrecht een schouwbrief aan de belanghebbende grondeigenaren, die eeuwenlang tot reglement van het grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk heeft gediend. Daarin werden verschillende zaken van technische, juridische, bestuurlijke en financiële aard geregeld, terwijl ook alle rechten en verplichtingen van het waterschap-in-oprichting tegenover derden werden vastgelegd. Het jaar 1414 is daarom als het oprichtingsjaar van het Grootwaterschap te beschouwen.

Krachtens het handvest van 1413 mochten de gezamenlijke grondeigenaren een watergang laten aanleggen, die in de Oude Rijn *tusschen Basterdam ende Haenwyker kae* (bij Harmelen) zou beginnen en in de Amstel bij *Coelbirs off daer omtrent* (in 1440 en 1441 gespeld: Koelbiers, dit was bij de Nessersluis ten noordoosten van Uithoorn) zou uitmonden. De nieuwe wetering werd de Gemenelandswetering, later de Bijleveldse wetering of kortweg de Bijleveld genoemd. Aanvankelijk kon men het overtollige water op natuurlijke wijze vanuit de waterschappen op de

Bijleveld brengen, maar reeds na 70 jaren moest dit kunstmatig geschieden met behulp van bemaling door windwatermolens en later door gemalen. De Bijleveld zelf behoefde niet te worden bemalen.

De Basterdam of de dam bij Croentgens camer, later de dam bij de Hel of de Heldam gemeten, moet reeds hebben bestaan toen de Heycop kort na 1385 werd aangelegd. Deze dam heeft eeuwenlang het iets hoger staande water van de Heycopse landen gescheiden gehouden van dat van de Bijleveldse landen. Zoals het Oudhollandse spreekwoord zegt: „Wie water deert, die water keert" dienden de landgenoten van Bijleveld en de Meerndijk de dam op voldoende hoogte te houden, tenminste in de tijd waarover wij nu spreken.

Dit blijkt bijvoorbeeld uit de volgende twee posten van de kameraarsrekeningen van de jaren 1423 en 1508. Deze luiden als volgt:

(1423): *Item gegeven van Basterdam dicht te houden een jaer lang ende die brug bi Basterdam te houden (onderhouden) 4 gulden;*

(1508): *Item gegeven Dirck Brey voer 2 horden die an den dam bij die Hell verbezicht (gebezigd) zijn om die hogen waters will, elcke horde 2 1/2 stuver, facit 5 stuvers.*

Welke brug in 1423 werd bedoeld, is niet meer na te gaan. De Heldambrug bestond toen nog niet. Ik moet daarom aannemen dat het de brug was over de vliet, waardoor het polderwater van het oostelijke deel van het waterschap Reyerscop/Bijleveld (de polder Veldhuizen) op de Oude Rijn (nu Leidse Rijn) werd geloosd. Die vliet heette later de Hellevliet.

De omschrijving van de post van de kameraarsrekening van 1464, waarin herstelwerkzaamheden aan een dam bij *Croenkens camer* worden vermeld *om het Heycoper water mede te scutten* is nu wel duidelijk.

Wat men met *de Hel* in de kameraarsrekeningen van 1504 (zie de vorige paragraaf) en van 1508 (hierboven) heeft bedoeld lijkt mij evenmin een probleem te vormen. De woorden in de eerstgenoemde post *die weert* (waard) *in die Hel* kunnen niet anders dan wijzen op een herberg, genaamd „De Hel" of „In de Hel" bij bovengenoemde dam.

Ook de navolgende post van de rekening van 1507 duidt op het bestaan van een herberg van die naam:

Item, gegeven die weerdinne in den Hel voer 4 1/2 vanne (vaen, vane: naam van een maat, vooral van bier) biers die de buerluden droncken die oick holppen wijnden, facit 2 stuvers, 9 wit, 3 duy.

Deze buurlieden (ingezetenen) hadden geholpen bij het ophijsen van onderdelen van een te herstellen windwatermolen in de naaste omgeving van deze herberg. Het kwam in die tijd meer voor, dat voor ongewone werkzaamheden door ingezetenen ten behoeve van het eigen „gemene land" geen vergoedingen in geld, maar in de vorm van bier werd gegeven. Bier werd trouwens ook meestal gegeven aan de arbeiders (dagloners) op al dan niet aanbestede werken, zowel in de stad als op het platteland. De daarmee verband houdende uitgaven zijn steeds verantwoord geweest in de stedelijke en waterschappelijke kameraarsrekeningen.

In de kameraarsrekening van Bijleveld en de Meerndijk van 1508 wordt van „die Helle" gesproken:

Item des manendaechs nae Palmsonnendach heeft de cameraer gheweest te Hermelen ende bestayt (aanbested)

den opstall (kade) bij die Helle te tuynen (betuinen) 1 dach, facit 6 stuvers.

De aanwezigheid van een herberg bij een dam in een interlokaal vaarwater, waar vaak schuiten overgehaald moesten worden, behoeft ons niet te verbazen. Andere voorbeelden zijn de herberg Jaffa bij de gelijknamige dam (later schutsluis) in de Vleutense wetering in de Hogeweide te Utrecht en de herberg aan de Stadsdam (later eveneens een schutsluis) in de Leidse Rijn ter hoogte van het Huis te Voorn in Vleuten-De Meern. Aan de Heldam heeft overigens nog tot aan de amovering van de schutsluis in 1960 een café gestaan.

„Hemel”, „Hel” en „Vagevuur” waren vóór de Reformatie heel gewone namen op uithangborden van bedrijfspanden, herbergen en kroegen 12).

Een andere betekenis van het woord „hel” is: laaggelegen, moerassig terrein. Een voorbeeld daarvan is het kleine natuurreservaat „De Hel” bij Veenendaal. Maar het staat voor mij vast, dat in ons geval noch ten tijde van de middeleeuwse ontginningen, noch daarna in de nabijheid

van de herberg „De Hel” een dergelijk stuk „onland” heeft gelegen, dat onbruikbaar was voor de landbouw.

Zoals gezegd, kan de volledige naam van de herberg ook „In de Hel” zijn geweest. Hoe dan ook, het ligt voor de hand aan te nemen, dat de naam „Heldam” is afgeleid van die van de herberg „De Hel”.

In de kameraarsrekening van 1529 is voor de eerste maal sprake van de „Heldam”:

Item noch gegeven Gerrit Hortensz. dat hij eenen dach gearbeyt heeft aen den opstal (kade) van die Heeldam off (af) tot aen die muelens (molens) toe, facit 3 stuvers.

De (anonieme) klerk, die deze rekening in opdracht van de kameraar in viervoud *int claer* (in 't net) schreef, had de gewoonte om van verschillende woorden de enkele *e* soms te verdubbelen tot *ee*. Zo maakte hij van *gelt* (geld) meermalen *geelt* en van *Heldam* de naam *Heeldam*.

Dat deed hij ook in de navolgende post:

Item gegeven aen die Heel, dat hij sevendalven dach (zes

De Leidse Rijn met de Heldamsluis en de Heldambrug omstreeks 1930, gezien in de richting van Harmelen. Links loopt de Rijksweg tussen de Meern en Harmelen. De gronden van de daarlangs staande boerderijen zijn gelegen in het toenmalige (ingelegene) waterschap Bijleveld en Reyerscop. Op de voorgrond (vóór de sluisdeuren) het boezemwater van de Heycop, daarachter het iets lager staande boezemwater van de Bijleveld. Door een verandering van de waterstaatkundige toestand van de Leidse Rijn, de Heycop en de Bijleveld na de oorlog werd de Heldamsluis als waterscheiding tussen de boezems van de Heycop en Bijleveld overbodig. In 1960 zijn zowel de sluis als de brug door de provincie Utrecht afgebroken. Voor de Heldambrug kwamen een nieuwe ophaalbrug bij Harmelen (de tegenwoordige Molenbrug) en een voetgangersbrug tegenover de in ruilverkavelingsverband aangelegde Heldamweg in de plaats.

Naar een illustratie in het tijdschrift „Utrecht in Woord en Beeld”, Rijksarchief in de provincie Utrecht, Topografische Atlas, Inv. nr. 129-3.

en een halve dag) gearbeyt heeft aen den opstal van die Heeldam tot Vrerick Evertsz. toe, sdaechs 4 stuyvers, facit 1 gulden 6 stuyvers.

In plaats van „Heldam" gebruikte men tevens de naam „Helsedam", zoals in dezelfde kameraarsrekening van 1529:

Item gegeven Henrick die muelenaer ende Willem Hubertsz., dat sij gearbeyt hebben aen den opstal van den Helsendam tot Vrerick Evertsz. toe ende oeck aen die wattergangen ende ygelick 13 dach, s daechs 4 stuyvers, facit 5 gulden 4 stuyvers.

Een tweede voorbeeld bevat de ordonnantie van de Stadhouder-Generaal etc. van 1546 betreffende het uitdiepen van de vaart van Utrecht naar Leiden, onder andere de Oude Rijn tot aan Harmelen (artikel 19) 13):

Item ..... beroerende die verdiepinge van de voorsz. grifte, van de Heule tot den Helschendam toe, enz.

De Heule (heul, gemetselde duiker) lag op het beginpunt van de Heycop of Lange Vliet in De Meern.

Wanneer de naam „Basterdam" in onbruik raakte is moeilijk vast te stellen. Waarschijnlijk waren verschillende namen voor deze dam gelijktijdig in omloop. De ietwat omslachtige naam „Dam bij Croenkens camer" zal wel het eerst zijn verdwenen, ofschoon dat stenen huis nog lang als plaatsaanduiding is gebruikt. Op de kaart van de landmeter Jan Rutgersz. van den Berch uit 1599, die in de aanhef van dit artikel is genoemd, is deze dam als „Heldam" aangegeven. Die naam was toen blijkbaar al ingeburgerd en sindsdien (tot 1960) blijven bestaan. Hij leeft nog voort in die van de Heldamweg, een tijdens de ruilverkaveling Vleuten (1953 - 1963) aangelegde landbouwweg tussen de Harmelerwaard geheten weg langs de Leidse Rijn en de Dorpeldijk.

Ook de naam van de Hellevliet of Hellesloot in het waterschap Bijleveld is kennelijk ontleend aan „De Hel". Deze vliet heeft indertijd uitgemond in de Oude Rijn (Leidse Rijn) vlak achter (bewesten) de Heldam. De vroeger langs deze vliet lopende kade vormde oorspronkelijk de westelijke grens van het ontginningsblok Veldhuizen. De Hellevliet heeft ooit gediend tot „uytvliet" van de Helmolen, een van de drie windwatermolens van het Grootwaterschap, en werd daarom oudtijds de Helmolenvliet genoemd. De naam Helmolen ben ik voor het eerst tegengekomen in een kwitantie betreffende geleverde materialen bij de kameraarsrekening van 1529.

Rotaert van Lantscrone

De omschrijving van de twee bovengenoemde posten in de kameraarsrekeningen van 1464 en 1504 zijn, voor wat de locatie van de „Steene caemer" betreft, zonder meer een bevestiging van de voorlopige conclusies van Van Essen en Gravendeel. Dat echter de eerste eigenaren van deze „caemer" zich metterdaad zouden hebben bemoeid met de ontginning in de polder Bijleveld lijkt mij minder voor de hand te liggen dan zij stellen. Die veengronden waren waarschijnlijk al in gebruik genomen als landbouwgrond toen

aan de overkant van het water het stenen huis werd gebouwd. Hetzelfde geldt denkkelijk voor de polder Vleuterweide.

Wat die laatste betreft is het wel interessant te wijzen op enige lenen die zijn aangetekend in het oudst bekende leenregister van het Sticht. Dit werd tussen 26-9-1381 en 19-1-1383 opgesteld 14). Het vermeldt:

Item Gijsbrecht over die Vecht Willams soen hout ..... 6 morgen lands als ghelegghen siin bij de Hamme in den kerspel van Vloten in des proefstes gherechte van Oudenmonster daer die heren van sinte Marien t'Utrecht aen beyden siden naest ghelant siin. Item 11 honts lants ende een stucke erfs, gheheten die Rode hoeve ende een stucke erfs, gheheten des Sluters-camp, die tienden ten anderen, ghelegghen in den kerspel van Vloten daer Peter uyten Hamme, joncfrouwe Lysbeth siin dochter, Jans wijf van Lantscrone ende Rotaert van Lantscrone boven naest ghelant siin ende die heren van sinte Marien vorseyt 15) beneden; voor welken vorseyden erve her Peter uten Hamme mijnen heere van Utrecht 16) ende sinen Ghestichte den eygendoem of ghegeven hadde in den gherechte daer dit vorseyde erve in ghelegghen is. Ende al dit vorseyde goet droech her Peter vorseyt mijnen heere op te Gijsbrechts behoef vorseyt.

Ook ten zuiden van de Oude Rijn (nu Leidse Rijn) was Rotaert van Lantscrone gegoed. Hij beschikte in diezelfde tijd over de tienden van landerijen tussen de tegenwoordige Strijkviertel in Oudenrijn (nu De Meern) en een bepaalde sloot, die mogelijk de oostelijke grens van dat tiendblok vormde 17):

Item Rotaerd van Landscronen hout enen tiende, ghelegghen aen den Olden Riin tusschen Striitvierdel ende Boudewiin sloet in Buerkerken kerspel tot Utrecht.

Besluit

In de tekst op voorgaande bladzijden heb ik enige gegevens verwerkt die ik onlangs verzamelde over de omgeving van het verdwenen middeleeuwse stenen huis van Rotaert van Lantscrone. De aantekeningen uit de kameraarsrekeningen van het vroegere grootwaterschap Bijleveld en de Meerndijk maakte ik toevalligerwijs kort vóór en kort ná de publicatie van het verslag door Van Essen en Gravendeel over de „Steene caemer".

Gesteld kan worden, dat met die „Steene caemer" hetzelfde stenen huis werd bedoeld als de „Croenkens camer" aan de Heycoper wetering bij de voormalige Basterdam, later Heldam geheten. En deze „Croenkens camer" is weer identiek met „Roetaerts huys van Lantscrone" in het charter van 1385.

Voorts blijkt de Heldam, oudtijds Basterdam, Dam bij Croenkens camer of Dam bij de Hel geheten, te zijn aangelegd als uitvloeisel van een grenswijziging van het grootwaterschap van Woerden in 1363.

De namen „Dam bij Croenkens camer", „Basterdam" en „Heldam" kunnen worden verklaard als afleidingen van respectievelijk het wapen van het Utrechtse geslacht Van Lantscroon (drie kroontjes), van Jan Aelman, bastaard van Henegouwen en van de herberg De Hel die bij deze dam heeft gestaan.

Noten

1) Voor de lotgevallen van Bijleveld en de Meerndijk verwijs ik naar het korte overzicht van de geschiedenis van dat grootwaterschap in de speciale uitgave van de Historische Vereniging, getiteld „Van oude Rijn tot Leidse Rijn" (1985) van mijn hand.

- 2) Rijksarchief in de provincie Utrecht, Kapittel van de Dom, Inventarisnummer 3544, Rekeningen van den kameraar van het waterschap Reyers-cop en Bijleveld 1423 - 1682. De collectie is niet volledig.
- 3) Een beschrijving van het volledige wapen is te vinden bij: J.B. Rietstap, *Armorial Général précédé d'un dictionnaire des termes du blason* (1887; herdruk Londen 1965), deel II, bladzijde 25. Een gekleurde afbeelding van het schild bevindt zich in het Rijksarchief in de provincie Utrecht op de Wapenkaart der oude edele en aanzienlijke geslachten des Stichts van Utrecht, enz. (1769).
- 4) De naam Rotaert werd op verschillende manieren geschreven. Ik heb hier één van de spellingen aangehouden die voorkomen in het leenregister van 1381 - 1383, bedoeld in noot 14).
In de drie afschriften van het charter van 1385, die in het Rijksarchief te Utrecht aanwezig te zijn, staat:
  - a) Roetaerts huys van Lantscrone;
  - b) Roetaerds huys van Lantscrone;
  - c) Roetaairds huus van Lantscroen.
 De charters a) en b) bevinden zich in het oud-archief van het waterschap Heycop, genaamd de Lange Vliet, dat door het Rijksarchief thans opnieuw wordt geïnventariseerd (oud inventarisnummer 12). Het onder c) genoemde charter maakt deel uit van het archief van het kapittel van de Dom (inventarisnummer 3598).
F.A.R.A. van Ittersum heeft zich dus vergist met de spelling „Roec Aerts huys van Lantscrone” in zijn boek *Het Waterschap Heycop, genaamd de Lange Vliet* (1900). Dat is begrijpelijk, de letters c en t zijn in oude handschriften vaak moeilijk en soms helemaal niet van elkaar te onderscheiden.
- 5) S.J. Fockema Andreae, *De uitwatering van Woerden op Rijnland en de geschiedenis der daarop gemaakte bepalingen*. Nota 1930, gevoegd bij de notulen van de Vereenigde Vergadering van Rijnland van dat jaar.
- 6) A. Johanna Maris, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak, I. De Nederstichtse leenacten (1394 - 1581)*, (1956); bladzijde 372. De heer Gravendeel was zo vriendelijk mij opmerkzaam te maken op deze passage.
- 7) G.G. Calkoen, *Wateren binnen het Sticht van Utrecht en daarmede in verband en gemeenschap zijnde*. Manuscript, 1898/1899, deel 2. Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht, Bibliotheek, catalogusnummer XXXVIII, F 46 en 47.
- 8) *Historie ofte beschrijving van 't Utrechtsche Bisdom*, enz. (1719), deel I, bladzijde 459. N. Plomp, *Woerden 600 jaar stad* (1972), bladzijden 33, 34, en 54.
- 9) *Gens Nostra*, jaargang 45, nummer 10/11; oktober/november 1990, bladzijde 406.
- 10) Calkoen verwijst hiervoor naar Frans van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland*, enz. (1755), deel III, bladzijden 210 en 211. Gegevens hierover zijn ook te vinden bij G.R. van Kinschot, *Beschrijving der stad Oudewater* (1747), bladzijden 289 en 290, en bij N. Plomp, *Woerden 600 jaar stad* (1972), bladzijde 40.
- 11) Zie o.a. B.G.A. Pabst, *De Hydrarchia Bijleveld* (1836). Bijlagen: Handvesten voor het waterschap Bijleveld.
- 12) J. van Lennep en J. ter Gouw, *Dé uithangteekens*, enz. (1866, herdruk z.j.), bladzijde 93.
- 13) Ordonnantie van 3-8-1546. In: *Groot Placaatboek*, etc., uitgegeven door J. van de Water (1729); deel 2, bladzijde 249.
- 14) Rijksarchief in de provincie Utrecht; Archief van de bisschoppen van Utrecht, inventarisnummer 270-1 en 270-A. Ook in: *Werken van het Historisch genootschap*, Nieuwe serie no. 54 (1891); S. Muller Fz., *Lijst der leenmannen in het Sticht*.
- 15) Dit „vorseyt” slaat op een niet door mij overgenomen eerdere passage van het leenregister.
- 16) Onder „mijnen heere van Utrecht” verstond men de bisschop; deze was in die tijd tevens landsheer van het Sticht van Utrecht.
- 17) Zie noot 14).

De Hel

door

Dr D.W. Gravendeel

Storm van Leeuwen maakt in het voorgaande artikel duidelijk dat de Basterdam omstreeks 1363 werd aangelegd. Dat kunstwerk zou later bekend staan onder de naam „Heldam” en het is die laatste naam die zeer intrigeert. Wat kan toch de betekenis zijn geweest van „hel”? Het was ooit - toen men nog geen huisnummers kende en die ook niet nodig had - gewoonte huizen een naam te geven en die kenbaar te maken met een uithangbord. Dat gebruik is in het bijzonder voor herbergen tot in onze tijd blijven bestaan. Namen voor herbergen waren er legio en daar hoorden ook „hel” en „hemel” bij. Dat er bij de Basterdam een herberg stond lijkt geen twijfel. Die etablissementen hebben altijd de gewoonte gehad te verrijzen op plaatsen waar maar even de mogelijkheid bestond dat de mens zijn pas zou inhouden. En hier was het niet alleen „de pas” maar ook „de vaart”. De schuiten moesten met een „windas” worden „overgehaald” over de dam. De combinatie van de toch vrij afgelegen plaats met de zware arbeid die moest worden verricht voor men zichzelf een borrel kon gunnen, kan de keuze van de naam hebben bepaald: de herberg De Hel. Overigens heeft er tot de afbraak van de latere sluis ter plekke een café gestaan.

Als alles zo soepel te verklaren is, waarom dan toch moeilijk doen? Wel, niet alle verklaringen liggen altijd voor de hand en er is m.i. nog een andere mogelijkheid.